TIJORAT BANKLARIDA LIZING AMALIYOTINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Ilmiy rahbar: Sadikov Zafarbek Adilbekovich
Andijon davlat texnika instituti katta o‘qituvchisi
Xursanbekov Fayzullo Jaxongir o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti
“Bank ishi va audit” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklarida lizing amaliyotini tashkil etishning ilmiy-nazariy asoslari, uning mamlakat iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb qilishdagi muhim roli va bugungi kundagi holati chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, tijorat banklarida faoliyat yuritayotgan lizing xizmatlariga xos bo‘lgan o‘ziga xos risklar, lizing bozorining qonunchilik hamda infratuzilmaviy to‘siqlari ko‘rib chiqiladi. Jahon amaliyoti va rivojlangan davlatlarning tajribasi (jumladan, IFRS 16 xalqaro standarti va islomiy lizing – "Ijara" vositalari) doirasida mamlakatimiz bank tizimida lizing portfelini sog‘lomlashtirish hamda raqobatbardoshlikni oshirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, moliyaviy lizing, IFRS 16 standarti, lizing portfeli, daromad keltirmaydigan aktivlar, risklarni boshqarish, investitsion iqlim, islomiy moliya (Ijara), sinditsirlangan lizing, likvidlik.

Kirish

Jahon iqtisodiyotining bugungi globallashuv va raqamli transformasiyalar sharoitida, tijorat banklari nafaqat an'anaviy kredit tashkilotlari, balki keng qamrovli moliyaviy xizmatlar ko‘rsatuvchi universal institutlarga aylanib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi moliya sektorini chuqur isloh qilish va iqtisodiyotning real

sektorini qo‘llab-quvvatlash borasida olib borilayotgan davlat siyosati bank tizimi oldiga korxonalarni modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish va aylanma mablag‘larni to‘ldirish kabi ulkan vazifalarni qo‘ymoqda. Bu borada, tijorat banklari tomonidan taklif etiladigan uzoq muddatli moliyalashtirish shakli bo‘lgan lizing amaliyoti muhim ahamiyat kasb etadi.

Prezidentimizning O‘zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish strategiyasida belgilangan maqsadlar qatorida bank xizmatlari ommabopligini oshirish va investitsion portfelni diversifikatsiya qilish alohida ta'kidlangan. Lizing (moliyaviy ijara) an'anaviy kreditga nisbatan qator afzalliklarga ega bo‘lib, u tadbirkorlik subyektlariga yuqori miqdordagi boshlang‘ich kapitalga ega bo‘lmasdan turib ham asosiy vositalarni yangilash va ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish imkonini beradi. Shunga qaramay, mahalliy banklarimizda lizing operatsiyalari salmog‘i hali-hanuz banklarning jami aktivlari hajmiga nisbatan past darajada qolmoqda. Ushbu maqola tijorat banklarida lizing amaliyotini xalqaro standartlar asosida kengaytirish yo‘llari va uni iqtisodiy barqarorlik omiliga aylantirish imkoniyatlarini yoritishga qaratilgan.

Nazariy va uslubiy asoslar: Lizing va Bank kreditining o‘zaro farqlari

Lizing, iqtisodiy tabiatiga ko‘ra, mulkiy munosabatlar va moliyaviy-kredit munosabatlarining sintetik shaklidir. Iqtisodiy adabiyotlarda lizingga asosan "mulkni uzoq muddatli ijaraga berish asosida moliyalashtirish vositasi" sifatida ta'rif beriladi. Tijorat banklari nuqtai nazaridan, lizing kredit riski nisbatan pastroq bo‘lgan aktiv operatsiyalar sirasiga kiradi, chunki bitim obyekti bank mulki bo‘lib qoladi va qonuniy kafolat funksiyasini bajaradi.

Bank lizingining an'anaviy bank kreditidan farq qiluvchi o‘ziga xos xususiyatlari

quyidagilardan iborat:

Mulk huquqi: Kredit berilganda mijoz (qarz oluvchi) sotib olingan uskuna yoki texnikaga to‘liq mulk huquqini qo‘lga kiritadi. Lizingda esa mulk huquqi lizing shartnomasi yakunlangunga qadar bank (lizing beruvchi) tasarrufida qoladi.

Garov ta'minoti: Bank krediti odatda olinayotgan summaning 120-125% qismi hajmida qattiq garov ta'minotini talab etadi. Lizing amaliyotida lizingga berilayotgan mulkning o‘zi tabiiy ta'minot obyekti vazifasini bajaradi, bu kichik va o‘rta biznes uchun tengsiz qulaylikdir.

Soliq afzalliklari: Iqtisodiyotga oid qonunchilikda, lizing to‘lovlari korxonaning mahsulot tannarxiga kiritilishi va shu orqali soliqqa tortiladigan foyda bazasining kamayishiga xizmat qilishi belgilangan.

Maqsadlilik: Bank krediti har doim ham ma'lum bir uskunani xarid qilishga bog‘lanmagan bo‘lishi mumkin, ammo lizing mutlaqo aniq obyektga (mashina-uskuna, texnika, ko‘chmas mulk) yo‘naltirilgan moliyaviy instrumentdir.

Tijorat banklarida lizing amaliyotining bugungi kundagi holati va tahlili

O‘zbekiston tijorat banklarining aktivlari tarkibida kredit qo‘yilmalari hamon dominant pozitsiyani egallaydi. Boshqa moliyaviy tashkilotlar bozorida lizing kompaniyalarining ulushi ortib borayotgan bir paytda, bevosita banklar ichidagi lizing amaliyotlarining diversifikatsiyasi sustligicha qolmoqda. Bunga asosiy sabablardan biri tijorat banklarining o‘z ichki "lizing portfelini" mustaqil boshqarish o‘rniga, faqat o‘ziga tegishli bo‘lgan va alohida yuridik shaxs sifatida ro‘yxatdan o‘tgan sho‘ba lizing kompaniyalari orqali xizmat ko‘rsatishga intilishidir.

Bugungi kunda banklar asosan quyidagi sohalar bo‘yicha lizing xizmatlarini taqdim etmoqda:

Qishloq xo‘jaligi klasterlari uchun: maxsus texnikalar, traktorlar, ekin yig‘ish kombaynlari.

Qurilish sektori uchun: ekskavatorlar, og‘ir yuk ko‘taruvchi texnikalar, avtokranlar.

Transport va logistika: yuk avtomobillari, furalar.

Tibbiyot sohasi: zamonaviy diagnostika uskunalari (MRT, UTT apparatlari).

Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, operativ (qisqa muddatli) lizing O‘zbekiston bank tizimida deyarli qo‘llanilmaydi. Operatsiyalarning qariyb 95% dan ortig‘i sof moliyaviy lizing hisobiga to‘g‘ri keladi.

Lizing sohasidagi mavjud muammolar: Nima uchun banklar lizing berishdan qochadi?

Tijorat banklarining lizing bozoriga to‘liq kirib bormasligi, yoki shartlarining o‘ta qat'iyligining o‘ziga xos obyektiv va subyektiv sabablari mavjud.

Ikkilamchi bozorning passivligi va likvidlik riski. Mijoz shartnoma majburiyatlarini bajara olmasa, qonunchilikka ko‘ra bank mulkni o‘ziga qaytarib oladi. Ammo qaytarib olingan va qisman eskirgan asbob-uskuna yoki texnikani tez va qulay narxda qayta sotish uchun mamlakatimizda yirik va faol ikkilamchi bozor (secondary market) mavjud emas. Natijada bank hisobida "daromad keltirmaydigan aktivlar" vujudga keladi. Bu bankning likvidlik ko‘rsatkichlariga salbiy ta'sir ko‘rsatadi va amaliyotni to‘xtatib qo‘yishiga sabab bo‘ladi.

Eskirish va amortizatsiya masalalari. Rivojlangan texnologiyalar asrida tibbiyot apparatlari yoki IT-uskunalarining ma'naviy eskirish sur'ati juda yuqori. 3 yillik lizingga berilgan IT uskunasi 2 yildayoq o‘zining bozor qiymatini deyarli yo‘qotishi banklar uchun katta xavf sanaladi.

Moliyaviy hisobot xalqaro standartlari (IFRS) ga o‘tishdagi murakkabliklar. IFRS 16 "Ijaralar" standartining kuchga kirishi lizing operatsiyalarini bank va lizing oluvchi balansida aks ettirish tizimini tubdan o‘zgartirdi. Ko‘pgina mahalliy kichik biznes korxonalari buxgalteriya hisobini ushbu xalqaro standartlar doirasida yuritish salohiyatiga ega emas.

Makroiqtisodiy beqarorlik: Inflyatsiya va milliy valyuta – so‘mning qadrsizlanishi (devalvatsiya) uzoq muddatli lizing shartnomalari uchun katta xavf tug‘diradi. Banklar valyuta riskidan himoyalanish maqsadida lizingni chet el valyutasida (yoki unga ekvivalent tarzda) berishga harakat qiladi, bu esa o‘z navbatida, faqat milliy valyutada tushum oladigan kichik tadbirkorlar uchun ortiqcha qiyinchilik tug‘diradi.

Islomiy lizing – "Ijara" amaliyoti (Yaqin Sharq va Malayziya tajribasi): Mamlakatimizda aholi va tadbirkorlarning diniy e'tiqodi va islomiy moliya mahsulotlariga bo‘lgan talabining yuqoriligini hisobga olish juda muhimdir. Ba'zi so‘rovnomalar natijasiga ko‘ra, tadbirkorlarning sezilarli qismi foizli bank xizmatlaridan din sababli yuz o‘giradi. Shu bois tijorat banklarida islomiy moliya tamoyillariga asoslangan "Ijara" va "Ijara vaqtina" (Ijarah muntahia bittamleek – lizing muddatidan so‘ng egalik huquqini sotib olish sharti bilan ijaraga berish) darchalarini ochish lizing bozorini misli ko‘rilmagan darajada o‘sishiga olib kelishi mumkin. Bunda bank obyektni mijoz nomidan xarid qiladi va unga qo‘shimcha qiymat (ustama) bilan ma'lum muddatga ijaraga beradi. Foiz stavkasi qo‘llanilmaydi, balki halol savdo-

ijara shartnomasi tuziladi. Bu instrument Islom taraqqiyot banki doirasida ham qo‘llab-quvvatlanadi.

Xulosa

Xulosa o‘rnida ta'kidlash mumkinki, tijorat banklarida lizing amaliyotini kengaytirish bir vaqtning o‘zida uch tomonlama samara keltiradi: bank barqaror daromad oladi, tadbirkor ishlab chiqarishni modernizatsiya qiladi, davlat esa makroiqtisodiy barqarorlik va yangi ish o‘rinlariga ega bo‘ladi. Lizing banklarning sof moliyaviy amaliyoti emas, balki real sektorning muhandislik-texnik salohiyatini oshirishning yuragidir. Rivojlangan davlatlar, shu jumladan yangi texnologik va islomiy moliya vositalariga tayangan davlatlar tajribasi ko‘rsatmoqdaki, lizing jarayonlarini raqamlashtirish, soliqlarni optimallashtirish va ikkilamchi bozorni jonlantirish orqali ushbu instrumentdan yuqori darajada foyda ko‘rish mumkin. O‘zbekiston tijorat banklari o‘zining konservativ kreditlash siyosatidan bosqichma-bosqich zamonaviy investitsion-lizing strategiyasiga o‘tishi iqtisodiy o‘sish sur'atlarini kafolatlovchi muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli “O‘zbekiston–2030 strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni (Bank tizimini erkinlashtirish va investitsiya muhitini yaxshilash qismi).

Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF). “O‘zbekiston iqtisodiyotida pul-kredit hamda moliya bozori statistikasi sharhi” – Vashington/Toshkent, 2024-2025.

Lavrushin, O.I. “Bank ishi va moliyaviy vositalar (Банковское дело)” // Uzoq muddatli moliyalashtirish asoslari. – Moskva: KnoRus, 2022. – 350 b.

Xayitbayeva, L.T. “Tijorat banklarida kredit samaradorligining ahamiyati va lizing risklari”. // Insight Publishing – “Moliyaviy tahlil” jurnali, №3, 2025-yil. – 48–55 b.

Berdiyarov, B.T. “Bank risklari va ularni boshqarish mexanizmlari”. – Toshkent: Iqtisodiyot-moliya nashriyoti, 2017. – 120 b.

Xalilov, B.B. “Tijorat banklarining moliyaviy xizmatlari va lizing operatsiyalarining mohiyati”. // Theory of Scientific Researches of Whole World (ESI Conference), Buxoro, 2024.

Mishkin, Frederic S. “The Economics of Money, Banking, and Financial Markets” – 13th Edition. Pearson Education, 2021. (Leasing and Corporate Finance Chapters).

Islomiy moliya tamoyillari asosida "Ijara" xizmatlarini tashkil etish istiqbollari. // Qo‘qon Universiteti Xabarnomasi. Moliyaviy tizimda lizingning muqobil variantlari. – Qo‘qon: 2023.

Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (IFRS). “IFRS 16 – Ijaralar (Leases)” // Xalqaro buxgalteriya standartlari kengashi (IASB), 2022-yilgi to‘ldirishlar bilan.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 34-bob, 6-paragraf: “Lizing”. (2024-yilgi so‘nggi o‘zgartirishlar bilan).